

РЕПОЗИТОРИЙ БГЛУ

МАСТАЦТВА 11/1991 БЕЛАРУСІ

Урэшце, у заключным вершы цыкла загучаў нацюрн — боская музыка начных лясоў, палёў, азёр і рэк:

Чуеш гул? — гэта сумны, маркотны лясун
Пачынае няголосна граць:
Пад рукамі яго, навяваючы сум,
Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн,
Танкаствольныя сосны звіняць.

Ці казаць, ад чаго пацямела рака,
Зашамрэлі мацней каласы
І аб чым шэпча ім галасок вецярка,
Што зіе-дрыжыць на лісцэх лязняка:
Кроплі слёз ці халоднай расы?

Танкаствольныя сосны — моцна напятая струны, а лес — боская арфа, і музыка яе на крылах вецярка напаяе ўсё наваколле. Адбыўся цуд: матэрыя адушавілася, малюнк перайшлі ў напевы музыкі, а кроплі слёз халоднай расы сталі яе сімвалам. Зусім відавочна: перад намі шэдэўр, унікальны твор паэзіі-музыкі не толькі ў нацыянальнай, але і ў сусветнай літаратуры.

Такая ж трохчастковая санатная кампазіцыя характэрна для цыкла пейзажнай лірыкі на тэмы «Вадзянік» («Сівавусы, згорбнены, я залёг між цінай...», «Асенняй ночай», «Срэбныя змеі») і «Змяіны цар» («Цемень, Сосны, Елкі, Мох, Кара», «У цёмным небе — хараводы» і той жа верш «Срэбныя змеі» — агульная паэтычная рэпрыза да цыклаў «Вадзянік» і «Змяіны цар»). Папулярныя ў народзе міфалагемы — жывыя, каларытныя, надзвычай пластычныя вобразы. І адначасна яны паслужылі для паэта мастацкімі сімваламі для раскрыцця непаўторнай красы роднай прыроды, яе колеравых і гукавых паўтонаў. Міфалагічныя вобразы надалі пастаральным «малюнкам і спевам» унутраны, скрыты драматызм, трагічныя і элегічныя матывы, а поруч з імі — экстатычную радасць быцця.

Праз лірыку Багдановіча беларуская паэзія адкрыла

эстэтыку змяркання, вечара, начной і зімовай іпастасей быцця. Паводле традыцыі, якая пачынаецца ад міфалогіі і фальклорнай сімволікі, у нашай паэзіі замацаваліся вобразна-сімвалічныя апазіцыі ранку і вечара, дня і ночы, вясны і восені, лета і зімы. Першыя звонкі гэтых кантрастных супастаўленняў сімвалізавалі адраджэнне і жыццё, надзею і веру, а другія, «зімне-начныя», — роспач і ўміранне [першыя зборнікі вершаў Янкі Купалы («Жалейка») і Якуба Коласа («Песні-жалбы»)]. Паэзія Багдановіча — хутчэй зорная, «астральная», малюнк-ўспаміны «знікшага дня» і вітанне «таго дня, які мае нарадзіцца». Яго пейзажная лірыка гучыць песняй ірэальнага начнога жаўранка (вершы-песні «Добрай ночы, зара-зараніца», «Блішчыць у небе зор пасеў», «Зімовай дарога», «Падымі ўгару сваё вока», «Падвей» і інш.). Яна мела глыбокі філасофскі, светапоглядны падтэкст. Бо ноччу чалавек забывае свае дробязныя клопаты і далучаецца да вечнасці, да ўсечалавецтва.

«Ціхая, сіняя ноч» — лейтматыў гэтай паэзіі. Багдановіч адкінуў звычайнае для нас уяўленне пра начную цемень і шэрасць. Ён адкрыў у ночы безліч колеравых адценняў і музычных паўтонаў. Невыпадкава яго часам называлі паэтам-іпрэсіяністам. Вось толькі некалькі прыкладаў: «месяц белы заплаканы», «залаты серп» месяца, «срэбны ніці» начных промняў; «жоўтачырвоныя агні» начной расы; маладзік «бледна-сіні», «срэбны туман», «пад сіняй ночкай», «сінявокія зоркі», «сіняя цемень вады», «ціха срэбрам грукача крыніца», «зашамрэлі мацней каласы»...

Гэта толькі асыпанае лісце з высокага дрэва паэзіі, прысвечанага Жыццю, Бацькаўшчыне, Чалавецтву, Сусвету.

У адным з твораў медытатывнай лірыкі паэт звяртаецца да кожнага з нас:

«Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы // У ціхую, спячую ноч // І сказаць: «Бачыце гэтыя буйныя зоркі, // Існыя зоркі Геркулеса? // Да іх ляціць наша сонца, // І нясецца за сонцам зямля. // Хто мы такія? // Толькі падарожныя, — папутнікі сярод нябёс. // Нашто ж на зямлі // Сваркі і звадкі, боль і горыч, // Калі ўсе мы разам ляцім // Да зор?»

Галіна Адамовіч

«ПРАЧНІСЯ...»

ПАЭТЫЧНЫ ГАРАСКОП МАКСІМА-ЖЫВАПІСЦА

9 снежня нарадзіўся паэт. Вядомы і час нараджэння — 9 гадзін вечара. Сучасныя знаўцы астралогіі маглі б скласці гараскоп Максіма, Адамава сына: што прадказалі зоркі, што спраўдзілася ў ягоным жыцці, а што не спраўдзілася.

Але куды цяжэй і не менш, здаецца, плённа было б вызначыць, у які час, пад якімі зоркамі, у абдымках якіх стыхій, пад шатамі якога дрэва-апекуна збылося творчае нараджэнне Максіма, калі ён з'явіўся ў свеце як паэт, калі адчуў, зразумеў, што ён — творца? У

Мінску? Пад пяшчотны голас маці, што схілялася над калыскаю? У Гродне? Пад разважную гаворку бацькі, вядомага этнографа і фалькларыста? А мо ў Вязі ля Асіповічаў, дзе ў 1895 годзе жыў чатыры месяцы з маці і братамі? Т. Кароткая, даследчыца гэтага перыяду жыцця Багдановіча, піша: «...тут, у Вязі, ён поўнасьцю акунуўся ў стыхію роднай мовы... Думаецца, што якраз тут, у Вязі, сам-насам з прыродаю, у асяроддзі натуральнага існавання, якраз і ўвайшло ў свядомасць Максіма Багдановіча БЕЛАРУСКАЕ СЛОВА... Чатыры месяцы быцця ва ўлонні матчынай мовы, калі бачылася шматфарбна, а думалася лёгка і свабодна, бесследна не знікнуць: яны адкладуцца зярнятамі памяці... Тут не проста жыў будучы паэт, тут нарадзілася ЯГО СЛОВА» (вышэй і тут выдзелена мною — Г. А.).

Нараджаўся паэт-музыка. Нараджаўся Максім-кніжнік. Магчыма, зоркі на небе і прадвызначылі такі кароткі, такі яркі жыццёвы шлях паэта, але мусім сказаць болей: сам ён знайшоў свае зоркі — на зямлі, на Бацькаўшчыне, у сваім народзе. Зазірнём жа ў паэтычны гараскоп Максіма Багдановіча. І хоць па гэтых зорках мы наўрад ці высветлім час нараджэння Паэта, ды ў новым ззянні падасца нам любяя постаць...

Паэзію Багдановіча можна спасцігаць як паэзію урбаністычную — прысвечаную вялікаму гораду. У ёй часта паўстаюць вобразы Вільні, Яраслаўля, Феадосіі і інш. І ў кожнага горада аднаўляюцца свае адценні, фарбы, малюнкi.

Але найбольш твораў, здаецца, паэтызуюць з'явы прыроды, прыродныя стыхіі. У засяроджанай адзіноце Максім мог спытаць у зорак, што чуюць яны, што бачаць, чаму ўсё дрыжаць і дрыжаць? І тады, звяртаючыся да жывой душы свету, ён не адчуваў сябе пакінутым: «Цёмнай ноччу страшна паміраць».

Так, найперш, — ЗОРКІ.

Паэт углядаецца ў зорнае неба. Зоркі такія розныя — бахматыя, сіняватыя, дрыжачыя, пахаладзеўшыя, вядзводныя, пекныя, маленькія, мілыя, сінія, ясныя, цёмныя зоры, ззяюць серабром іголак, агністасцязой, зара вячэрняя. Іх шмат на небе — хэраводы, грамада, рунь, пасеў, вянкi, сняжыны, брызгі золата, пацеркі зор, узор прыгожы, дрыжачы, срэбны пыл, карона, слёзы нябес, россып золата, выняткі-зоры.

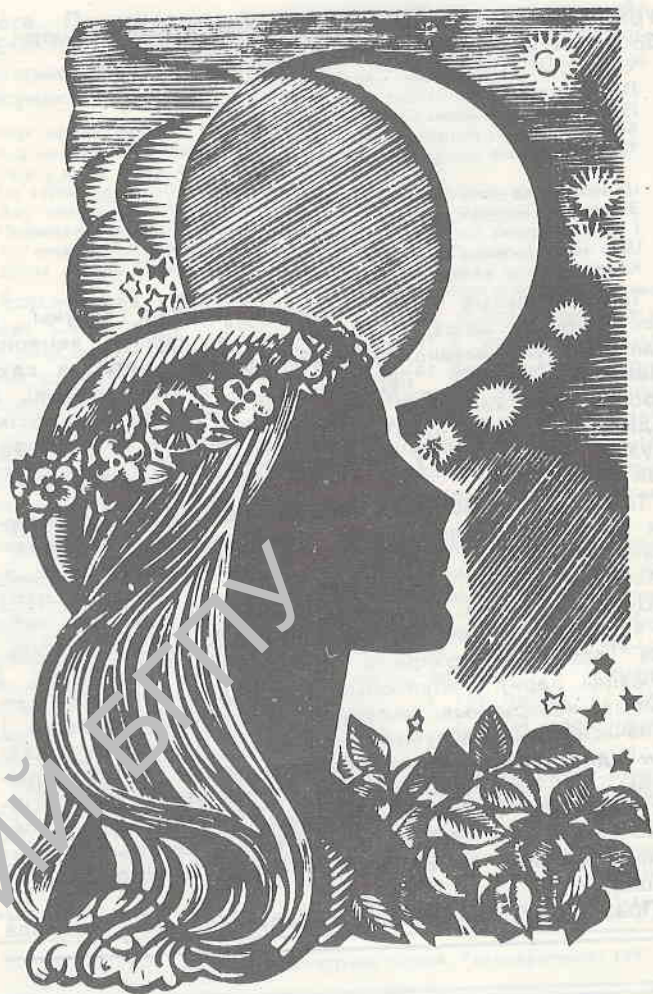
Паэт стварае сваю карту — малюнак зорнага неба. У 9 гадзін вечара, калі з'явіўся Максім, у небе ўжо заззяла «вячэрняя зара» — зорка Венера. І стала маўклівай спадарожніцай паэта ў сваёй недасягальнай вышыні. Здаецца, не зорка «загадвае» лёсам, учынкамі, думкамі чалавека, а наадварот, чалавек кожны раз зноўку выбірае сабе зорку.

Зорка ў паэта — не толькі сама прыгажосць неба. Яна — сведка і саўдзельніца яго каханья. Як разгараецца на небе зорка — так разгараецца на зямлі каханне. Зорка Венера — на ёй скрыжоўваюцца позіркi — успаміны яго і каханай.

Дваінымі зоркамі назваў паэт тое, што роднаснае адно аднаму, што дае плён новага жыцця: нараджэнне вершаў, працяг чалавечага роду. Дваінымі зоркамі назваў музу Тараса Шаўчэнкі і ўкраінскай народнай паэзіі, «двайняткамі» — сваё каханне да Мадонны:

«Вы, і самі тое не прыкмячаючы,
Так многа далі мне,
Так напоўнілі сабой маё жыццё,
Што (ці ж) магу я адказаць,
Заглянуўшы ў сваю душу:
Што там Ваша і што маё?..
Але няхай жа ведаюць людзі,
Чытаючы іх,
Што гэта ім зоркі-двайняткі
Свяцілі адной зарой».

(З чарнавых накідаў).

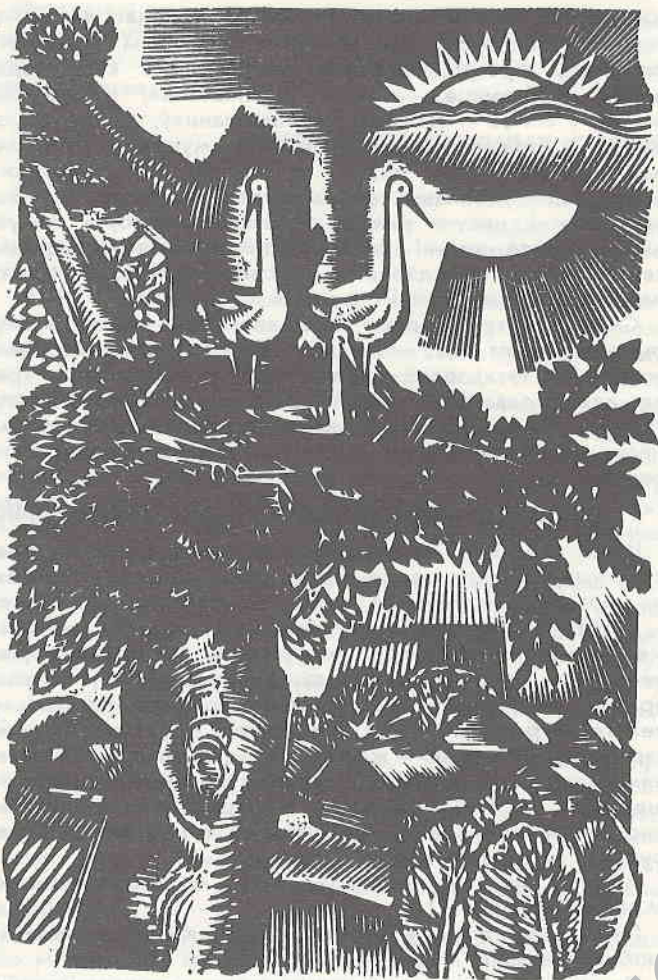

Ілюстрацыі В. Шаранговіча да збору твораў Максіма Багдановіча ў двух тамах (Мінск, 1968).

Яна — прыйшла з жыцця. Вобразы Венеры, Мадонны — з набыткаў сусветнай культуры. Побач — фальклорныя, народныя вобразы: ласкавыя словы да дзяўчыны, якую паэт параўноўвае з зоркай: «не, зорка» — да Веранікі, «зоранька ясная» — Магда, у каханай цёмныя вочы, бы цёмныя зоры. Зорка — гэта і памерлая дачка, над якой галосіць маці: «Ой, скацілася зорачка». Як да жывой, усклікае паэт да зоркі: «Разгарысь, вячэрняя зара»; «Ты не згаснеш, ясная зарана (чка), ты яшчэ асвеціш родны край».

Гэта міф пра зоркі і пра чалавека. Так, у ім адлюстравалася заманлівая прыгажосць зорнага неба, але праз асобныя зоркі раптоўна можа праступіць аблічча, прывід дзівачага твару — яснага, пекнага, мілага цененькага і — бледнага, халоднага. Гэтак свецяць зоркі-сяброўкі, зоркі-спадарожніцы, зоркі-красуні, зоркі-здані.

МЕСЯЦ. Гаспадар неба, месяц дзіўны, зменлівы, неаднастайны, здаецца, не мае сваёй «пастаяннай» формы, абрысу: серп, круглы рог, палумаска, маладзік. І з кожным разам мяняе свае калеры: «месяц белы, заплаканы свеціць», «свеціць месяц залатым сярпом», «сумна плыве маладзік цёмна-сіні», «месяц круглы ўстаў на небе увесь чырвона-жоўты», «...месяц зіхаціць адбітым светам», «месяц залаты».

«чырвоны маладзік», «...месяц устаў зялёны і ху ка стане снегавым», «срэбнымі рожкамі мліцца... маладзік».

Месяц жывы і рухомы — з міфічных народных уяўленняў. Месяц зменлівы і рознакаляровы — з сучаснай паэту традыцыі імпрэсіяністаў. Але імпрэсіянізм Багдановіча мае сваё пацвяржэнне ў беларускім фальклоры: з месяцам пачаўся ўзрэдзца дзяўчына. На яе твары адбіваецца і яе святло — гэтак адбіваецца яе лёс у каханні. Як месяц, красна, «як месяц, ясна», «як месяц, сушна», «як месяц, далёкі, блядна». І знойдзены сучасны свет — у рэчышчы перакладзеных вершаў французскага паэта-імпрэсіяніста Поля Верлена. — Максім Багдановіч стварае з дапамогаю народных вобразаў: не месяц — плыве «белы лунь», «бледны рог», «пугачова вока», «люстэрка сонца».

НОЧ. Пара сутак, калі чалавек развітваецца з днём, з сонцам, што згасе, і пачынае глядзець у наступны дзень, думаць пра будучыню. У ночы свае прыкметы: «Ноч. Газніца гарыць, чырванее, і гарбата, астыўшы, стаіць». Для Багдановіча гэта быў час асаблівы, час любімы, час самазаглыблення, самаваяўлення, і не такога ўжо і самотнага — натхнёнага адзіноцтва.

Паэт браў пяро, і яно пісала, як малявала. Беглі го ज्या, з лёгкім нахілам управа літары, прыходзілі знаёмыя, тонкай малюнкаваасці вобразы, і наставала пачуццё душэўнага разняволення, глыбіннай еднасці з усім жывым, бязмежнага зліцця з цэлым Сусветам. А неспадобленым было б няўцям, што гэта дзеецца з пустэльнікам: наяве бачыць дзівосныя кар-

ціны, чуе чароўныя мелодыі і вітае, вітае іх мелодыяй рыфмаў, маляўнічасцю беларускага слова.

«Сонца ціха скацілася з горкі...»

Рука запісвала верш, а здавалася — малявала — малявала ноч, і тая ажывала: сонца ўжо зайшло, цемра пануе над зямлёй і нябёсамі, месяц, быццам жывая істота, поўная ўласнага сэнсу, толькі яму вядомага прызначэння, срэбнымі ніцямі звязваецца з зямлёю, над якою і плыве і шапоча ноч. Таямніца з таямніцаў, асабліва для паэтаў Багдановічавага сляху і зроку.

ПОРЫ ГОДА

Менавіта згадваючы тую ці іншую пару года, Максім-жывапісец быццам расчыняе дзверы між душой чалавека і душой прыроды. Яго прагнае да жыцця думка найбольш імкне да ВЯСНЫ і кліча вясну, вясну-абуджэнне, вясну-кіпенне, вясну-каханне. І няхай сабе ёсць мрок вясновай ночы, гумовыя галёшы, сла-та — вясна гэта найперш шчымлыва-бздэрае: белы пух вішань, сінякрылы матылёк-аганёк, залатыя струны сонца, зялёнае святло светлякоў, і — бляск вачэй, кіпенне крыві, перапоўненасць пачуцця. Побач фальклорнае: параўнанне дзявочай красы з характэрным вясновым: «ўзрасла ў красе сваёй вясны і дачка самотная суседзяў».

ЛЕТА згадваецца гадзей. Яно прысутнічае ў вершах вобразамі цёплага вечара і свежага стога, вясковай нуды і ўбогай збжыны, чашачак лілей і густой лістовай, дробнага дажджу, і разложыстых грымотаў, настроямі росквіту і жыццядзейснасці, яскравасцю і багаццем пачуццяў.

І ўсё ж Максім-жывапісец, здаецца, больш паэт ВОСЕНІ, істэньскага светаадчування, для якога спраўджваюцца словы Пушкіна, што сталі эпіграфам да верша «Плакала лета...»: «Цветы последние милей роскошны, первоцветов полей». Так, чалавек быццам падзяляе з асенняй кветкі:

«Кветкі асеннія, родныя, бледныя!
Выраслі вы, каб ураж жа і згинуць.
Можна таму-то душа надарваная
Гэтак любоўна вянок з вас сплятае».

Неяк адразу Багдановіч прыйшоў у сваю восень — у апошнюю, багатую і сумную пару жыцця... Надвор'е нелітасцівае, пачуванне адчаю, адзіноты ахоплівае чалавека. Але ці толькі яго?

Восень застала і вадзяніка, што залёг на дне ракі: «Чарнеецца сажоку вечар...», і старога лесуна: «Палаюць асіны, каліны, чырвоныя сыплюць лісты...» Прыкметы восені — гэта прыкметы расстання з Веранікай...

ЗІМА надыходзіць панылая і халодная: «Сцюжа, мрок... Я ізноў хвараваты». Але ёсць асаблівае паззія зімы. Гэта паззія — у спакойнай гармоніі беллага і сіняга колераў («белыя бярозы пад сінявой начной стаяць»), срэбнага і сіняватага («і рызай срэбнаю раздолле снягоў сінеючых пакрыў»), у багаці адценняў беллага («як халоднай сталі, блеск снега»; «ўскіпела снежнае віно і белай пенай мкне яно»; у беллага Падвоя «разляцелісь яго кудры-валасы»). Паэт нарадзіўся, калі саперніца-зіма адваёўвала свае правы ў восені...

ПРЫРОДНЫЯ СТЫХІІ

Як часта самыя разнастайныя пачуцці Максім-жывапісец звязвае з гэтымі стыхіямі! У мастацкім свеце паэта АГОНЬ валодае такою ж стваральнаю сілай, як і ў самімі жыцці. «Шмат ёсць на свеце (розных) агнёў, і кожным з іх (заварожаны) я — Ваш пясняр» (пісаў Багдановіч у чарнавым накідзе). Агонь — маланка, метэор («іскры сыпе і нясецца, бліскаючы»), увуголе — святло, без якога — цемьне («я сяджу без агню... над зямлёю імгла»). Агонь — спадарожнік, які не пакідае чалавека ў адзіноце, аднаго сярод дарогі:

без агню ў душы змрок (хоць паэт ведае і іншы агонь — чорны агонь нуды). Як агонь, палаюць пачуцці: «У душы (ўсплянуў) агонь! Яго заліла муць...» «Ой, чаму жа надзеі і веры пагасіў ў душы я агні?»; «Разгарайся хутчэй, мой агонь, між імглы». Свяшчэнным агнём гарыць душа чалавека, калі ён чакае, што неўзабаве народзіцца дзіця. Так — і з творамі: яны нараджаюцца, як дзеці, у «агні мучэння», у натхнёны час, калі «душа ў паэта... нябесным агнём абагрэта». Цяжка разгадаць найглыбейшыя таямніцы такога агню, яны схаваны ад цікаўных людскіх вачэй: «мо гэта жар, пылаючы для згубы». Сам вобраз агню-натхнення, агню-жыцця асэнсоўваецца Багдановічам у пары з процілеглым: стварэнне — разбурэнне, паўната жыцця — несучасная адзінота, нараджэнне — смерць і г. д. У каханні паэт застаецца адзінокім, а побач з нова-народжаным часта стаіць смерць. І нават метэор, што праразае цемень «агністаю дугою залатою», «ў глыбіні халодным застаецца».

Так, агонь. Але ёсць яшчэ адна стыхія. І, бадай што, не менш уладарная, — ВАДА. Шмат «вобразаў» у вады...

КРЫНІЦА. З-пад зямлі выбіваецца крыніца. Снег ла-жыцца на яе слоём. «Тая крыніца, што раньш к акіяну нясла свае хвалі, высахла... і ператварылася ў стаю хмарак, што адбіваюцца «ў гледзі люстраной акіяна». Вобраз ключавы ў паэзіі Багдановіча.

Філасофская думка санета «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...» развіваецца паміж двух полюсаў — двух вобразаў: зернейкі засохшыя, сіла якіх збудзілася і ўскаласіла збожжа на раллі, — першы полюс; дух народны, што зварушаны і бясплодна не засне, — другі. Свет прыродны і свет чалавечы рушаць свае сілы аднолькава: з забыцця — уперад. Трэці вобраз — вобраз-сінтэз, «кіншасць», які здымае ўяўную процілегласць першых вобразаў, — крыніца. «...крыніца, каторая магутна гучна мкне, здалейшы з глебы на прастор прабіцца». Дзякуючы гэткаму выйсцю ў «кіншасць», працінешся верай: зарунее жыватворная ніва, збудзіцца і не засне ўжо беларускі народ...

РАКА. Такая ж удалячыня імкнёная. То ціха коціцца, то шырэй разліваецца, то «весьлей срэбніца між чарота». Увасабленне чысціні і прыгажосці: «цёмная, люстраная», «срэбная», «халодным срэбным ззяюць хвалі»; роднага дому: «сястрыца». Такі чыстым і родным можа быць толькі той, што рухаецца, рухаецца разам з жыццём, прарываецца праз перашкоды.

ВОЗЕРА тоіць у сабе загадку. Гэта «патаемная» вада: «як у нязнаны свет акно», бурляць, віруюць у ёй неспасціжныя сілы: «ў чарцы цёмнай і глыбокай плешча, пеніцца лін...»

СТУДНЯ «ўжо даўно чарнела і згнівае, але дно яе і ў ночу і ў палудню, вадзе люстранай зоры адбівае». У змучанага народа душы што «студні са слязамі», вестка пра смерць — бяздонная студня, «ўшчэрыць поўнай гора і слёз».

БАЛОТА, дзе «ржаўчына ляжыць як пазалота», таксама не агіднае: на ім «закрасавалі чашачкі лілей». Нават у брудзе лужын адбіваецца хараства — зоркі. Няма агіднага ў прыродзе...

Так, няхай над усім у прыродзе пануе смерць: кветкі вянуць і надыходзіць восень, а восеньскія слёзы ператворацца ў пухнатыя сняжынкі зімы; дзень завершыцца з надыходам ночы, згасне сонца і наступіць цемра, праз якую ўсё ж пачне прабівацца ледзь бачны ранішні прамень. Так, «вечар на захадзе ў попеле тушыць кучу чырвоных кавалкаў вугля», але глядзі: «плыве маладзік»; «замёрзла ноччу шпаркая крыніца», але пад снегам, «там, пад ім, струіцца магутная, жывучая вада!» Гэтак дыялектычна развіваецца

мастацкае мысленне Максіма-жывапісца: ад аднаго вобраза-полюса да другога (у нечым процілеглага: так процістаяць свет прыродны і свет чалавечы) і, нарэшце, — выйсце ў «кіншасць», у абагульненне, у сінтэз — вобразаў, перажыванняў, думак. Жыццёвая мудрасць, а яшчэ больш мудрасць паэтычная — ведаць, што вядзе за сабою ноч, згасанне агню, надыход зімы: не толькі ноч, і цемру, і маразы, — але і новую раніцу, і новае святло, і новую вясну. Варта толькі ўсёй істотай дачакацца раніцы, святла, вясны, згледзець іх у позірку зорак, у подыху навалыніцы, у журчанні струменя крыніцы.

Смяротна хворы паэт запальваў сабе іншую зорку, рыхтаваў іншы лёс: жыць!, «смерцю смерць поправ», жыцьму! І гэтак шлях — шлях Максіма-жывапісца яскрава адлюстравалася ў карцінах яго паэтычнага свету. Дык, можа, і мы знойдзем у іх падказку ўласнаму лёсу, нашай зорцы, а значыць, — нашым штодзённым справам?..

ПАЭТЫЧНЫ ГАРАСКОП МАКСІМА-МУЗЫКІ

Шмат песняроў да казачнікаў вандравала ў пракаветныя часы па свеце. Гралі яны на лірах і арфах, на лютнях і віслах, на дойрах і рубабых, на гусях і жалейках, і ялі ўсім знаёмыя і даўно забытыя мелодыі-песні, у паўлялі мінуўшчыну, зачароўвалі незвычайнымі подзвігамі герояў. І называлі іх у розных краінах па-роўнаму: у старажытных грэкаў аэдамі, у кельтаў — багдамі, у скандынаваў — скальдамі, на тэрыторыі Францыі — жанглёрамі, Германіі — шпільманамі, Іспаніі — хугларамі, у краінах арабскага Усходу — шаірамі, на Русі — баянамі, гусярамі. А як «повелісь сказочники на Руси», з'явіліся і музыкі на Беларусі — і гусяры, і лірнікі, і дудары.

Але ж як стаў музыкам паэт, як стаў музыкам Максім Багдановіч?

Па-першае, слушна нагадаюць: у сям'і Багдановічаў любілі, шанавалі музыку...

Па-другое, відаць, не апошняя роля належала і паэзіі, асабліва замежнай. Паэтам-музыкам быў той жа Поль Верлен, вершы якога Максім Адамавіч ахвотна перакладаў. «Музыка перш за ўсё», — сцвярджаў Верлен і тураваў яму Багдановіч:

Раяль цалуе тонкая рука
У час вячэрні шэра-ружаваты;
І на крылах, цішэй ад вецярка,
У паветры мяккім, пекным, папыла ты,
Пужліва песня, і срэдзь комнат хаты
Шчэ доўга веяў пах, як ад цяятка.

У гэтых радках Верлена, узноўленых Багдановічам па-беларуску, кожны вобраз жыве толькі імгненне. Ён нараджаецца і плыве як гук, ператвараецца з гуку ў святло, са святла ў водар, з водару ў пачуццё. Было прамоўлена слова, а здавалася, што гучала музыка. Гучала музыка, а здавалася, што лучыліся промні. Лучыліся промні, а здавалася, што плыла песня. Плыла песня, а здавалася, што лунаў водар. І зноў гучала музыка і прамаўляліся словы, і здавалася, што гэта гойдаецца калыска стамлёнага бяздольніка.

Нікому не дадзена пранікнуць у душу другога чалавека. Нікому... А ўсё ж дадзена таму, хто не чужы мастацтву. Праз гэта самае мастацтва, якім жыве, якім жывы чалавек.

Па-трэцяе, музыкам можна стаць і праз далучэнне да свету, створанага рукамі чалавека, — да музыкі ягоных рук, «маўклівай музыкі» (Гётэ), «застыглай музыкі» (Шэлінг), каменнай сімфоніі архітэктурных збудаванняў, тым болей што Багдановіч — дзіця горада. Пра змястоўнае адчуванне гэтай «музыкі» — музыкі архітэктурны — сведчаць шматлікія творы паэта.

Нарэшце, па-чацвёртае. І гэта галоўнае, гэта першаснае: музыка нараджаецца як дзіця самой прыроды. Яму даруецца цудадзейнае яднанне з живою душою Сусвету.

МУЗЫКА ПРЫРОДНЫХ СТЫХІЙ

Не напружанае расчараванне, што адпуджае, і не дзікая дысгармонія, а трапяткое суладдзе і нават памяркоўнасць чуюцца ў музыцы прыроды. Калі хто чуе, як чуў Багдановіч.

ВЕЦЕР. «Наляцеў нячутна»; «шапаціць у зёлках»; «шэпча; вее; «павявае і расу страхае»; «у чыстым полі вее-павявае»; «голасна спявае»; «ледзь чутна грушу варуша-калыша»; «дрогне ў кустох». Не, гэта не ўвесь рэгістр, не ўвесь дыяпазон. Вецер яшчэ «сумна гудзіць і пяе»; «стогне ў саду за кустом»; «стогнам аддаецца ў полі»; «гуляе, вее, як звер»; «гуляе, гудзе, заводзіць, як у полі ваўкі»; «дзіка стогне»; «злосна ў хату рвецца»; «б'е ў бубны дахаў»; «грыміць па ім; звініць, пяе»; «глуха па начах грывеў у наш жалезны дах»; «ветра вой сярдзіты»; «вятроў шум».

БУРА. «Гром звар'яцеўшы стагнаў і роў»; «буры раскаты грывелі», вецер выў, хвалі ўздымаліся, скалы трэсліся, паветра стагнала; грукат і гул, мора б'ецца; удар, цыклон, удар на мора; перуны білі без упынку; агністы меч ударыў, і грукат пракаціўся; «загрывелі ў хмарах гулка прывітанні»; «гулкім раскатам-грывотам (хмара) азвалася».

МЯЦЕЛІЦА, мяцель, завіруха, завая. Падвей. Гудзіць; гуляе, шуміць, спявае-гудзіць; запявае за сцяной; разгулялася; прабудзіўся (Падвей), кінуўся ў буйнай радасці, плешча, скача, гудзіць, запявае, рвецца, трэплецца; «сумна бомамі ў полі звініць»; гучала і сціхла; не вее. Мяцеліца — вясёлая; сп'янелая; буйная; сумна звініць.

А колькі гукаў у вады, як «смяецца і стогне поле» або «шамрэюць мацней каласы!».

Багдановіч падслухаў гукі жывёльнага свету: гаванна гучна гучае ці прашумела мякка крыламі; конкі стракочуць і суха звяняць; змяя шуршыць; лясун пачынае няголасна граць ці граць чайкае пад яго капытамі, і «ціха калыхае лесунка, спяваючы над ім, старая лесуніха»; русалка гучна смяецца, рагоча, горка плача, а вадзянік рушыцца, будзе ўздыхаць. Гэтакая ж — чалавечай? натуральнай? музычнай? мова і «карыстаецца» і раслінны свет: сасонка прамаўляе, вьзаврвае; шэпча васілёк зразумелай моваю; «прамаўляюць» камары і мушка-зелянушка, сватоўі-хрушчы, баярачка-чмяліха, конкі, варона і чыж... Усё вышлось, злілося ў гэтым дзівосным аркестры: сапраўднае і прыдуманнае, звычайнае і незвычайнае — гукі прыроды-мацеры, прамацеры.

І тут не бывае гукаў няшчырых, няўладных. Бо калі птушцы пяецца, яна пяе з усёю сілай і з усёю сілай славіць такім чынам і наваколле са сваім гнездоўем, і неба, і сонца, і само імгненне. Пяе разам з ёю і праз яе жыццё, якое зарадзілася, узнавілася, атрымала голас менавіта ў вобразе гэтай птушкі, зарадзілася-ўзнавілася яшчэ раз на імгненне, і гэтае найдаражэйшае імгненне яна, птушка, расквечвае, азорвае нястрымным жаданнем — жыць! А калі ўздымецца вецер, разгуляецца бура ці мяцеліца, гэты парыў-подых жыцця будзе гучаць у шороху лісця, шапацеў у зёлках; ён шматгалосы, поліфанічны і будзе агалошваць пра сябе таму, што ўзнікла з ім на зямлі, і будзе лашчыцца і грывець і злавацца і літаваць; адказваць яму будзе і дрэвы, і бомы, і дахі, а ён зноў будзе рвацца на прастору, выпрабавуючы і сілу, і гонар, і голас.

Так, прырода мудра і старанна ўладкавала свой «аркестр». Але ж і чалавек — не «выкідыш прамацеры» (як сказаў Герман Гесэ), і яму прырода падаравала здольнасць, найвялікшую здольнасць — гучаць і чуць. Чуць цэлы Сусвет — і самому стаць малым Сусветам. Успрымаць гармонію гукаў — і самому ствараць новую, чалавечую гармонію. Аднак ці не спраўджаюцца словы Свіфта: «Чалавеку дадзены розум, але ён рэдка карыстаецца гэтай магчымасцю»?

Кожны ў прыродзе вядзе сваю партыю; а ў чалавечым асяроддзі?

СТЫХІЯ ЧАЛАВЕЧЫХ ГУКАЎ

Максім Багдановіч быў паэтам-музыкам: і ў вершах, і ў жыцці. У яго няма няшчырых, няўладных гукаў. Ён быў вельмі таленавітым творцам і высокапрафесійным аркестрам. Яго стыхія чалавечых гукаў — сам свет, які гаворыць і спявае, грае на ўсе лады. Вось паслухаем.

ГАРАДСКІЯ ВУЛКІ. Гулка грываць, кіпіць натоўп, грук, гоман, гул, разносчыкі крычаць, фурманка грукіць, музыкі стагнаць, ліецца, шарманка надрываецца, і дзіцячы алі, і паравоз сіпячы.

Свет, створаны чалавекім, таксама вядзе сваю мелодыю: тэлеграфныя слупы гудзяць, адзін з іх — спявае, стогне, сьмавар запяе і тонка і ціха; гадзіннік — та-та-т; сэрцадэнца ціха гудзіць і пяе; кнігі старонка за старонкай шалясцяць. Паэта вабяць і чыстыя гукі бомаў, што смяюцца; і «сумна гудзяць, гудзяць, запяваюць, навяваюць у сэрца спакой»; завая «сумна бомамі ў полі звініць»; «звіні, звіні, вясёлых бомаў медзь».

А хто ён, музыка, герой твораў Максіма Багдановіча? Яго скрыпка так плакала, што аж за сэрца капала. Ён дорыць людзям свае песні і з імі вяртае людзям красу. Гэта казначнік з душою, якая раптоўна «начнет томиться Бог весть о чем», і «не найдет себе покоя такой человек» і пойдзе вандраваць па свеце, «дивные сказки сказываючи».

Сам музыка спяваецца: «А як родную згадаю старану, як згадаю яе беднасць і нуду, сэрца сціснецца і я пяць пачну», «мо жыцця майго ужо верш спет, дык няхай жа хоць песня гавора», «каб разважыць смутак», і «словы ўжо на языку».

Гэта ПЕСНЯ жывая; маркотная; сумная; звонкая; салаўіная; родная, простая; не надта мудрая; начная. Песня-голас, адгалоскі, песня-ласка маткі, вечны плач, пацер словы, песня-верш, казка млына, старадаўняя казка, ціхавейнае слова, «мудрай прамовы мёд залацісты»; чароўныя словы; «жыцця майго верш». Гэта песня спяваецца і гучыць ціха, сумным гукам у бары, ліецца хваляй, рвецца і ліецца, разліваецца ціха, з надтрэснутым сэрцам, поўным згукам, грозна разліваецца, грывіць.

Душа чалавечая не маўчыць — гаворыць, шкадуе, лашчыцца, абячае, пакутуе, жаліцца... Толькі такія душэўныя згукі чуе Максім-музыка, толькі такія песні складае. Не, не стаў чалавек жорсткім у жорсткім свеце, ваенным ліхалецці, не счарсцвеў у душэўных сваіх перажываннях, не ўзлаваўся і не ашчэрыўся на сусвет. А толькі такою мацярынскаю лагодаю агарнуў наш здранцвелы век...

Калі інструментаваць напісанае паэтам, што пачуем мы — грывоту або цішыню, узрыў або нараканне, усплеск або шэпт?..

ЗВОН. Звіняць — матылёк, конкі, танкаствольныя сосны, вецер, завая, крыгі, бомаў медзь, падковы, верш, песня. Звонкія — вечар, вецер, песня. Нязвон-

3 абароны
дыпломных работ

Генадзь
Сокалаў-Кубай

Адраджаць
сваю
культуру

Не ведаю, як для каго, а для мяне абарона дыпломных работ на мастацкіх факультэтах БДТМІ заўсёды падзея года.

Абарона 1991 года была незвычайная і, здаецца, запомніцца надоўга (яна была першая, 1959 года, ённа ўжо легендарная). І адбывалася яна не ў традыцыйных умовах — у сярэдняй ці актовай зале інстытута, а ў Палацы мастацтва, залы якога, за выключэннем залы ўжыткавага мастацтва, былі заняты пад экспазіцыю дыпломных работ усіх васьмі творчых (выпускных) кафедраў. А скульптары абараняліся ў майстэрнях інстытута.

Для гісторыкаў мастацтва, для нашых чытачоў за межамі рэспублікі дадзім і статыстычныя звесткі. Работы абаранілі ўсе 63 дыпломнікі. Па кафедрах яны размеркаваны гэтак: жывапісцаў — 5, графікаў — 5, скульптураў — 7, манументалістаў — 5, дызайнераў — 12, прамаграфікаў (мастакоў агітацыі і рэкламы) — 11, мастакоў інтэр'ера і абсталявання — 13, мастакоў ужыткавага мастацтва (кераміка) — 5.

Абарона ішла непасрэдна каля твораў. Экспазіцыя ўключала, калі было неабходна, шэраг твораў неакадэмічнага характару альбо шэраг «акадэмічных» побач з неакадэмічнымі. Тут жа — анатацыя з фотапартрэтамі аўтара. Калі ўлічыць, што «Выстава-абарона», як яна называлася, экспанавалася два тыдні, дык з ёю маглі пазнаёміцца многія, у тым ліку жыхары іншых гарадоў. Але, па горкай звычцы, убачку засталася і тэлебачанне, і масавы друк.

Першае ўражанне — прыемная здзіўленасць. Былія выпускнікі не хацелі даваць веры, што гэта выстава ўсіх дыпломнікаў, а не лепшых.

Якія ж крытэрыі ацэнкі тут падыходзяць? Ці толькі рытуальныя заключэнні рэцэнзентаў «дыпломнік гатовы да самастойнай творчай працы»? Ці толькі прэсныя словы пра акадэмічную падрыхтоўку, валоданне малюнкам, колерам, тэхнікай? Такім крытэрыем, як заўсёды для паняволеных народаў, а тым больш для нас цяпер, павінны быць нацыянальныя каардынаты быцця творцаў, адказ на тое самае пытанне, ці спрыяе тваё мастацтва нацыянальнаму адраджэнню?

Ці здолеюць выпускнікі гэтага года ўзваліць на сябе цяжар асветніцкай працы, тым больш у цяжкіх вымогах эканамічнага крызісу?

Вось, менавіта, што хвалявала мяне найперш на абароне.

Найбольшыя спрэчкі выклікала работа жывапісца Ігара Лыскаўца (г. н. 1964) «Пасля Грунвальда» (алеі, 286×500, кіраўнік А. Марачкін). Як можна было чакаць, яна стала і найбольш папулярнай.

У сацыяльным падтэксе карціны перапляліся і гістарычныя, і палітычныя, і маральна-псіхалагічныя праблемы.

Зварот да тэмы перамогі ў Грунвальдскай бітве як да гонару беларусаў (дакладней, і беларусаў) яшчэ колькі гадоў таму быў неверагодным. Пра тэму, напэўна, не пачулі б за сценамі кафедры (хоць яе ўжо закранулі Г. Вашчанка і іншыя беларускія мастакі).

Іканаграфічную навізну і тым самым прыцягальнасць для шырокага гледача надае твору атачэнне постаці вялікага князя Вітаўта (яшчэ нядаўна ў масавай свядомасці ён — літоўскі князь Вітаўтас) бел-чырвона-белым сцягам і харугвай з «Пагоняй», а таксама гербамі беларускіх гарадоў і «калюмнамі» (так званымі Слупамі Гедыміна —

кая — каса смерці. Звон — сумны, жалобны, у шапаченні, навяваючы сум.

ГУЛ. Гудзяць — вецер, мяцель, чмель, дубрава, ліпы, бомы, верацёнда, тэлеграфныя слупы, дрыжачы дрот. Гул — ціхі, сумны, як мяцель. Спявае-гудзіць мяцеліца.

ГРОМ. Грымяць — вецер, песні, труба, коні збруяй, вулкі Вільні. Гром — далёкі, гулкі, глухі.

ШУМ. Шумяць — дубрава, трава, сасонка, чарот, бор, асіны, сава, непагода, вагоны. Шум — шырокі, поўны, вясёлы, мяккі, суровы, ліецца па бары, дзесь. Жаліцца-шуміць лаза.

ПЛАЧ. Плач вечны. Плачуць — дзеці, жонка з дзецьмі, ты, русалка, галасы на раздоллі, галіны, лісты, лета. Плачуць шчыра, голасна, ціха. Енчаць галасы, «з энкам дзіця ты раджаеш».

СМЕХ. Смяюцца — русалка, дзявочы тварык, людзі, ты, дзеці, бомы, поле, пугач. Смех — нясмелы, жалкі і пужлівы, няпэўна прабяжыць па губах, бязвінны, чысты, «на яго злавацца грэх», «смех гэты маюць толькі дзеці ды людзі з яснаю душой», глухі і дзікі. «Парой прабяжыць і знікне», «раптам з вуст сарваўся», звінеў, «як ураз сарваўся, дрогнуў і пагас».

Усюды і ва ўсім — галасы. Стукаюць (дзяцел, жаўна), стракочуць (конікі), скрыпіць (снег), хлюпае (слата), плешчуць (возера, віно, лінь ці акунь), хрусціць (сняжок звонка), шуршыць (змяя), шалясціць (старонка кнігі), чаўкае (гразь), шыпяць (паравоз, цыганка), кіпяць (сад жыццём, снежнае віно, шум месца, натоўп, верх), бурліць (возера).

І вось — апошнія такты коды. Наступае цішыня. Цішыня, калі ўсё скончана і нічога больш не гучыць? Цішыня, калі стомленыя змогуць адпачыць і ніхто іх спакой не парушыць? Але цішыня ў Максіма-музыкі жывая, адухоўленая, рухомая: нячутна час бяжыць: «бясшумна хістаецца плямамі цень»; ціша вее; цішыня плыла; «у цішы чую, як расце трава»; «паціху гасі сумныя пяю»; «гаворым удваіх пры агні ў цішыне». Ціха — «смутак запявае», скацілася сонца, спіць аскакоцяцца хвалі, «у небе зоркі расцвілі», «на мяккай траве сінявокая ноч прахадзіла», плыве туніч, «рэбрам грукае крыніца», «ліліся слязінкі на поле», песня разліваецца, «гімн вясне запявае». Ціха — спіць надворак, усё было на небе, зямлі і на сэрцы; у садзе; ідзеш ты, у нетрах дзіёнка хадок, казышаш; дзіця зварухнецца; ноч плыве; ціха плыўчы чарвяк... Ціхавейнае слова — на вуснах яе трапятала і было не ў сілах сарвацца. Ціхутка — вачкі капелькі сцякаюць. Засынаю, спіць надворак, сонны чмель, душа — ў салодкім палусне, салодка-соннае бажанне, салодка-сонная дума...

Удзельнікі гэтага незвычайнага аркестра Максіма-музыкі — звяры і птушкі, дрэвы і расліны, людзі, ты і я, усё, што так пераплялялося-спавілося на нашым свеце. І ўсё загудзела-загуло, стаілася ў безабароннай цішы і трымаецца на крохкіх сугуччах-сумоўях. І трэба пільна прыслухоўвацца, каб не сапсаваць неасцярожным словам, не загубіць пяшчотны матыў, не разбурыць аркестра.

Вы чуеце: загучала музыка сэрца, душы паэта. Гэта СЭРЦА дрогнула; млела і балела; пацяплела, шаптала даверчыва, шчыра гарачыя словы; часта б'ецца; у сэрца бомы навяваюць спакой; у сэрцы любоў затаіўшы; гукне: «Прачніся...»; балиць аб радзімай старонцы. Гэта ДУША як ястраб дзікі, што рвецца ў неба на прастор; радасць душу шчаміла, быццам сум; ліюцца з яе (вершы) аб Вас; страсе вялікі свой сон; душою сквапна штось шукаю...

А наша з вамі сэрца ці гукне: «Прачніся», а наша з вамі душа ці страсе вялікі свой сон?..